

**Jelena
Vranješević¹**

Odsek za pedagogiju
i andragogiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u
Beogradu

DECA KAO (KO)ISTRAŽIVAČI: PARTICIPATIVNA ISTRAŽIVANJA I NAJBOLJI INTERES DETETA

U radu je predstavljen koncept participativnih istraživanja sa decom, njihove teorijske, metodološke i etičke pretpostavke, kao i značaj koji imaju u ostvarivanju najboljeg interesa deteta. Prikazani su različiti načini učešća dece u istraživanjima, od konsultovanja dece kao svojevrstnih eksperata za sopstveno iskustvo, do onih oblika participacije koji uključuju podelu moći između dece i odraslih, tj. u kojima deca učestvuju u definisanju istraživačkih tema, metodologije istraživanja i tumačenju rezultata (deca kao koistraživači i istraživači). Značaj participativnih istraživanja u ostvarivanju najboljeg interesa deteta ogleda se u: kvalitetu istraživačkog procesa – smanjuje se mogućnost manipulacije i privida participacije, problem istraživanja je relevantan za decu i u skladu sa njihovim razvojnim mogućnostima; kvalitetu ishoda istraživanja – zaključci istraživanja odražavaju razumevanje dečje perspektive i potreba, stiče se potpuniji uvid u probleme sa kojima se deca suočavaju, što može da rezultira sprovođenjem akcija koje će biti u njihovom najboljem interesu; razvoju kompetencija dece koje su važne za odrastanje u demokratskom društvu; emancipaciji dece/mladih i vidljivost njihovih perspektiva u društvu i promociji slike o detetu kao aktivnom i kompetentnom ekspertu za sopstveno iskustvo, koje je u skladu sa uzrastom i razvojnim mogućnostima kompetentno da učestvuje u odlukama koje ga se tiču i u određivanju svog najboljeg interesa.

Ključne reči: participativna istraživanja, lestvica participacije, deca (ko)istraživači, najbolji interes deteta

¹ Adresa autora: jelena.vranjesevic@f.bg.ac.rs

Primljeno: 02. 06. 2014.

Primljena korekcija:

13. 11. 2014.

Prihvaćeno za štampu: 15.

12. 2014.

„Možete da tražite da čujete mišljenje dece o svemu, jer ona su deo društva. Ona su direktno uključena u razne oblasti, kao npr. obrazovanje, ali nikada o njima nisu pitana.“; „Voleo bih da pokušate sa shvatite našu tačku gledišta i da pišete o onome što mi vidimo kao uspeh, a ne samo da nas merite svojim aršinima.“ („Kids these days...“, 1999, p. 136, p. 128).

Na ovaj način su deca (uzrasta od 8 do 18 godina) iz organizacije Children's Express, koja su sama sprovela istraživanje o tome kako su deca predstavljena u vodećim britanskim nacionalnim listovima, komentarisala neke od nalaza do kojih su došli. Svoje istraživanje, poznato pod nazivom „Ovi današnji klinici...“ („Kids These Days...“), deca su prezentovala na seminaru organizovanom u saradnji sa organizacijama Save the Children i Freedom Forum, a ubrzo potom su održala seminar za postdiplomce na odseku za novinarstvo Univerziteta grada Londona, kao deo kursa iz etike. Odraslima koji se bave decom, bilo tako što su sa njima u neposrednom svakodnevnom kontaktu, pišu o njima, ili učestvuju u kreiranju politika u oblastima od značaja za decu, Children's Express svojim istraživanjem poručuje dve važne stvari. Prvo, ovi mladi istraživači ukazuju na to da je pravo dece da budu pitana o stvarima koje ih se neposredno tiču i u koje su neposredno uključena (kao što je npr. oblast obrazovanja). Drugo, oni ukazuju na važnost da se prilikom istraživanja uzima u obzir njihova perspektiva, a ne samo perspektiva odraslih koji to istraživanje sprovode. Na opasnost od *odraslocentričnih* istraživanja upozoravao je još polovinom prošlog veka Anri Valon rečima: „Sve što dete ume, to je da živi svoje detinjstvo. Na odraslom je da njegovo detinjstvo prouči. Ali, šta će prevagnuti u tom saznavanju – stanovište odraslog ili doživljaj deteta?“ (Valon, 1985, p. 45). Prevagu stanovišta odraslog nad stanovištem deteta izražava i Ellen Key, autorka čuvene knjige Vek Deteta i jedna od osnivača Pokreta za novo obrazovanje, kada kaže da „umesto veka deteta imamo vek profesionalaca koji se bave decom“ (Stafseng, 1993, p. 77).

Jedan od razloga za odraslocentričnu perspektivu dečjeg razvoja i zanemarivanje proučavanja iskustva dece i njihove perspektive u razvojnoj psihologiji, bila je dominacija pozitivističke paradigme razvoja, u skladu sa kojom se na dete gledalo kao na: a) prirodno dete – univerzalno, izolovano i vanvremensko, koje se može spoznati ukoliko se u istraživanju koriste objektivne metode u strogo kontrolisanim uslovima (laboratorijska istraživanja) i koje je zbog toga b) predvidljivo – ponaša se u skladu sa predviđenim uzrasnim parametrima (razvoj se posmatra kao standardan i linearan i traga se za njegovim univerzalnim zakonitostima) i c) nevažno – nekompetentno, nezrelo biće u nastajanju i stoga nepouzdan kao izvor podataka o svom iskustvu (Hogan, 2006). Zbog toga su se u većini istraživanja o dečjem iskustvu koristili odrasli kao izvor, a ne deca: deca su retko pitana da procenjuju različite aspekte svog života, poput obrazovanja, porodičnog konteksta, institucija u kojima borave i sl. Odsustvu dečje perspektive doprinosi i korišćenje kvantitativne metodologije u istraživanjima gde se od dece traži da odgovaraju na unapred pripremljena pitanja, osmišljena od strane odraslih i u kojima je akcenat na detetu kao objektu, na ishodima umesto na procesu i na varijablama „unutar deteta“ umesto na detetu kao celovitoj osobi (Green & Hill, 2006). Čak i kada se

koriste metode koje su usmerene na proces, a ne na produkt mišljenja, kao što je to klinička metoda (Piaget, 1971), to „slušanje dece“ u psihološkim istraživanjima znači prikupljanje podataka koji će se analizirati i interpretirati sa stanovišta istraživača, njegovih teorijskih postavki i uverenja. Istraživačka pitanja su postavljena sa stanovišta odraslih a ne dece, odrasli su ti koji određuju šta će istraživati, kako će istraživati i kako će to interpretirati. Cilj je da se dođe do znanja koje za odrasle ima smisao i koje, pored teorijske, ima i praktičnu vrednost: efikasnije podsticanje i unapređivanje razvoja dece (Woodhead & Faulkner, 2008).

Promena paradigme: deca kao učesnici istraživanja

Na promenu statusa dece u istraživanju (od objekta i subjekta istraživanja ka učesnicima istraživanja) uticao je period kritičkog preispitivanja metodologije i ciljeva pojedinih društvenih nauka, pre svega antropologije, etnologije i sociologije, a potom i psihologije, kao i feministički pokret (čije ideje o emancipaciji žena postaju deo pokreta za oslobađanje i drugih marginalizovanih grupa) u okviru kojeg se kritikuju dominantni teorijski modeli i metodološki pristupi koji zanemaruju perspektivu različitih marginalizovanih grupa (među kojima su i deca).

U istraživanjima počinje u većoj meri da se koristi kvalitativna metodologija, čije je osnovno polazište smisao/značenje koje određene pojave imaju za decu i istraživanje kvaliteta i sadržaja njihovog iskustva. Istraživanja se uglavnom odvijaju u okruženjima koja deca opažaju kao svoja (kuća, škola, parkovi i sl). Etnografski metod, koji je u okviru antropologije razvijen da bi se opisale i razumele druge kulture i koji je kasnije korišćen za proučavanje kultura/grupa unutar jednog društva (posebno marginalizovanih grupa: žena, mladih, dece), počinje sve više da se koristi i u istraživanjima sa decom. Ovaj metod zahteva od istraživača da se udalji od svog odraslocentričnog razumevanja određenih fenomena i da pokuša da razume način na koji deca doživljavaju te fenomene tj. perspektivu dece. Na taj način deca postaju „instruktori koji uče učenika (istraživača) o određenim pojavama“ (Emond, 2006, p. 124).

Sociolozi detinjstva takođe značajno utiču na promenu slike o detetu u istraživačkom procesu, tako što na detinjstvo gledaju kao na društvenu konstrukciju, koja značajno varira zavisno od kulture/društva, a na decu kao na aktivne učesnike u konstruisanju i određivanju svog vlastitog društvenog života, života ljudi oko njih i društva u kojem žive. Sociolozi detinjstva zagovaraju ideju da decu i detinjstvo treba proučavati nezavisno od perspektive i interesovanja odraslih (Praut i Džejms, 2005).

Važne promene su se dešavale i u razvojnoj psihologiji, koja je takođe (iako po nekim autorima znatno kasnije od drugih grana psihologije) prolazila „period samoispitivanja podstaknutog post-modernističkim kritikama i kritički razmatrala svoje ciljeve i metodologiju“ (Benett, 1999, p. 11). Preispituju se dotadašnje koncepcije deteta/detinjstva koje se zasnivaju na univerzalno važećim zakonitostima razvoja i koje na razvoj gledaju kao na prirodan i univerzalan proces zane-

marujući sisteme značenja unutar kojih se odigrava društveno delovanje (Burman, 2008; Donaldson, 1978; Rogoff, 1990; Valsiner, 1989; Woodhead, 1998). U okviru konstruktivističke paradigme na dete se gleda kao na aktivnog učesnika u svom razvoju, koji poput naučnika teži da aktivno osmišljava svet oko sebe i koji je intrinzički motivisan da uči (Pijaže, 1978). Sociokonstruktivisti uvode ideju o važnosti društvenog konteksta i govore o detetu kao o kreatoru značenja (Bruner & Haste, 1987) u procesu razvoja koji je kulturološki, posredovan kulturnim obrascima, tj. sistemom uverenja, normi i verovanja u određenom društvu (Valsiner, 1989). Ideje Vigotskog o istorijskom razvoju i asimetričnoj interakciji u zoni narednog razvoja, dobijaju centralni značaj u okviru ove razvojne paradigme po kojoj je razvoj neodvojiv od društvenog miljea u kojem se odvija, budući da je ono što deca uče, kao i način na koji uče, deo kulturnog kurikuluma jednog društva (Vigotski, 1983). Dete je vođeni učesnik koji kroz saradnju sa odraslom osobom uči i stvara zajednička značenja u toku rešavanja problema (Roggof, 1990). Socijalni konstruktivizam govori o aktivnoj ulozi deteta u sopstvenom razvoju i potrebi za metodologijom koja će nam pomoći da razumemo način na koji dete doživljava svet, tako da se proučavanje razvoja značajno menja u pravcu ekološki validnije metodologije (Bronfenbrener, 1997). Umesto pozitivističke paradigme koja teži da otkrije „pravo dete“, socio-konstruktivistička paradigma prihvata da je istraživanje „vid kulturne prakse koje obeležava specifičan obrazac odnosa odrasli–dete i kroz koje se dečja priroda konstruiše, ne samo otkriva“ (Woodhead & Faulkner, 2008, p. 16).

Pojava Konvencije o pravima deteta (UN General Assembly, 1989) u značajnoj meri učvršćuje paradigmu deteta kao aktivnog učesnika u istraživačkom procesu. Konvencija pored zaštitnih i obezbeđujućih prava (koja decu štite od različitih oblika ugrožavanja i koja deci omogućavaju dodatnu brigu) uvodi i grupu participativnih prava koja spadaju u korpus građanskih, političkih prava koja se po prvi put garantuju i deci. Dete ima pravo da slobodno izražava svoje poglede, da traži, prima i saopštava informacije i ideje svih vrsta i na razne načine (član 13), pravo na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja (član 14), kao i pravo na zaštitu privatnosti (član 16) i pristup informacijama i materijalima iz različitih izvora (član 17). Participacija predstavlja jedan od četiri principa na kojima se Konvencija zasniva (pored prava na život, opstanak i razvoj, nediskriminacije i najboljeg interesa deteta), a navedena je i kao poseban član (12), što ukazuje na važnost koju ima u Konvenciji. Član 12 garantuje detetu pravo „na slobodno izražavanje sopstvenog mišljenja i pravo da se njegovo mišljenje uzme u obzir u svim stvarima i postupcima koji ga se tiču, u skladu sa uzrastom i razvojnim mogućnostima“. Participacija podrazumeva drugačiji pristup detetu koje se više ne posmatra kao nedovršeno biće, budući odrasli, već kao kompetentno biće koje mnogo toga može da ponudi u sadašnjem, konkretnom trenutku. Dete se shvata kao subjekt prava, a ne više kao pasivni objekt brige i zaštite odraslih. „Dečja participacija znači radikalnu promenu u pristupu deci. To znači da decu uzimamo ozbiljno, da pokušavamo da sagledamo stvari sa njihove tačke gledišta i da ih tretiramo kao subjekte, a ne kao objekte istraživanja i akcija“ (Van Beers, 1995, p. 17).

Sve ove promene dovode do menjanja paradigme dosadašnjih istraživanja: od odraslocentričnih istraživanja u kojima su deca shvaćena kao pasivni objekti istraživanja, prelazi se na istraživanja u kojima dete ima centralnu ulogu kao učesnik istraživanja, bilo kao ekspert za sopstveno iskustvo (dete kao subjekt/društveni akter) bilo kao istraživač (koistraživač) koji sprovodi istraživanje (Christensen & Prout, 2002). Mnogi autori ukazuju na neophodnost da uvažavanje kompetencija deteta postane važan deo metodologije istraživanja i smatraju da bi se etički aspekti istraživanja, kao i njihova validnost, značajno povećali kada bi deca (po mogućstvu od samog početka) imala aktivniju ulogu u istraživanju (Hogan, 2006; Morrow & Richards, 1996; Sime, 2008; Woodhead & Faulkner, 2008).

Učešće dece u istraživanjima – lestvica participacije

Neki autori smatraju da je sam pojam participacije dece nejasan i višeznačan, tako da je veoma teško, gotovo nemoguće postići sporazum o jednoj, preciznoj definiciji participacije (Lansdown, 2005). Različite definicije participacije i nejasnoće koje ovaj pojam prate, ne prave problem samo teorijske prirode, već stvaraju problem i prilikom pokušaja da se ovaj princip primeni u praksi. Važno pitanje za istraživače dečjeg razvoja je na koji način uključiti perspektivu dece u proces istraživanja a da to bude primereno razvojnim mogućnostima dece i u njihovom najboljem interesu. Takođe je važno da se napravi razlika između prave participacije dece i onih oblika uključivanja dece u istraživački proces koja samo imaju formu participacije, a po svojoj suštini to nisu. U ovom radu se participacija definiše u skladu sa lestvicom participacije koju je predložio psiholog Roger Hart (1992, 1997) i koja uključuje različite nivoe (stepene) učestvovanja dece u oblastima koje su od neposrednog interesa za njih (od informisanosti dece, preko konsultovanja dece do uključivanja dece u proces donošenja odluka – samostalno ili u saradnji sa odraslom osobom). Lestvica participacije je veoma upotrebljiv model za procenu nivoa participacije, kao i za prepoznavanje autentične participacije, budući da su u njoj jasno sadržani kriterijumi za procenu da li je neka akcija participativna, ili se decom (svesno ili nesvesno) manipuliše. Prva tri nivoa lestvice označavaju kvaziparticipaciju, budući da tu odrasli svesno koriste decu kako bi, kroz ono što ona kažu, poslali neku svoju poruku (manipulacija), koriste decu kao ukras, ili za privlačenje pažnje (dekoracija), ili ih naizgled uključuju u projekte/istraživanje, iako deca nisu informisana o vrsti odluka koje mogu da donose i o oblastima na koje mogu da utiču, nemaju dovoljno informacija/vremena da oforme svoje stavove, ili nemaju mogućnost izbora (privid participacije).

Nivo koji odvaja kvaziparticipaciju od participacije je četvrti nivo: društvena mobilizacija. Iako deca nisu uključena u dizajniranje i osmišljavanje istraživanja, ona su u potpunosti informisana o njegovim ciljevima, razumeju te ciljeve (ovo podrazumeva da ciljevi budu prezentovani na način koji će deca razumeti, kao i da odrasla osoba u komunikaciji sa decom proveriti na koji način su deca razumela te ciljeve) i dobrovoljno se uključuju u jedan deo planiranog istraživanja.

O delu u koji će se uključiti, kao i o zadacima koji će im u okviru istraživanja biti dodeljeni, odlučuju odrasli.

Korak dalje u uključivanju dece u istraživačke projekte predstavlja peti nivo: konsultovanje dece. Deca sada imaju priliku da izraze svoje mišljenje i da to mišljenje odrasli uzmu u obzir prilikom donošenja zaključaka i/ili odlučivanja. Da bi se ovaj nivo ostvario, neophodni su sledeći preduslovi: prvo, odrasli treba pažljivo da slušaju decu i da ozbiljno u razmatranje uzimaju ono što deca kažu, drugo, deca treba da imaju sve raspoložive informacije na osnovu kojih će izraziti mišljenje (koje su prezentovane tako da deca mogu da ih razumeju) i treće, ishod odluke bi trebalo da ima smisla za dete, tj. da dete vidi smisao zašto je pitano (ovo treba proveriti u direktnom razgovoru sa detetom). Konsultovanje dece, odnosno pažljivo slušanje onoga što ona imaju da kažu predstavlja proces, a ne jednokratnu aktivnost. Taj proces zahteva od odraslog da prilagođava način na koji informiše/pita dete njegovim razvojnim mogućnostima. Procena razvojnih mogućnosti je složen proces koji, osim procene stepena u kojem su određene kognitivne/socijalne/emocionalne kompetencije razvijene, zavisi i od oblasti u kojoj dete participira, njegovog prethodnog iskustva/informisanosti o toj oblasti, načinu na koji dete opaža situaciju, konteksta/okruženja deteta i demokratske prakse u tom okruženju (Vranješević, 2012). Imajući ovo u vidu, odrasla osoba mora stalno da proverava način na koji je dete razumelo ono što se od njega traži, kao i da daje povratnu informaciju koja služi da dete razume smisao onoga što se od njega traži. U najvećem broju participativnih istraživanja, od dece se traži ovaj vid učešća: ona su tretirana kao subjekti, čija se perspektiva vrednuje i uvažava (Alderson, 2000; Davie & Galloway, 1996; Flutter & Rudduck, 2004). U ovom istraživačkom dizajnu na dete se gleda kao na kompetentno biće čiju perspektivu treba uvažiti, što povećava šansu da će odluke koje odrasli budu donosili na osnovu rezultata istraživanja biti u najboljem interesu dece. Međutim, ovo su i dalje istraživanja u kojima odrasli imaju isključivu kontrolu nad istraživačkim procesom. To znači da metodologiju, način istraživanja, instrumente određuju odrasli, a oni su i ti koji interpretiraju podatke dobijene u istraživanju što ponekad može da dovede do zaključaka koji ne idu u prilog najboljeg interesa dece (Alderson, 2000).

Poslednja tri nivoa participacije dece u istraživanjima razlikuju se od prethodnih pošto uključuju podelu moći između dece i odraslih, s tim što se ti nivoi razlikuju u pogledu toga ko inicira istraživanje (deca ili odrasli), kao i da li u procesu donošenja odluka, praćenju procesa istraživanja i evaluaciji njegovih efekata deca učestvuju u saradnji sa odraslima, ili samostalno. Tako se na šestom nivou lestvice nalaze istraživanja koja su odrasli osmislili (inicijativa odraslih) i pozivaju decu da zajedno sa njima učestvuju u istraživačkom procesu. Iako ovaj tip istraživanja predstavljaju produžetak konsultativnog procesa, postoji jedna bitna razlika između ova dva nivoa dečjeg učestvovanja: u ovoj formi dečje participacije, po prvi put dolazi do tzv. preraspodele moći, tj. odrasli dele sa decom moć i kontrolu nad procesom (donose zajednički odluke koje se tiču toka i ishoda istraživanja). Primer ovog nivoa su participativna akciona istraživanja u kojima odrasli pozivaju decu da učestvuju u dizajnu istraživanja (definisaju istraživačkih tema, konstru-

isanju instrumenta i sl.), kao i u izvođenju samog istraživanja. Tako su u našem jednom istraživanju koje se bavilo ostvarenošću prava na participaciju mladih u porodici, školi i društvu (u Srbiji), mladi učestvovali kako u kreiranju istraživačkih tema, tako i u anketiranju svojih vršnjaka (Pešić i sar., 1999).

Na poslednjem nivou lestvice nalaze se istraživanja u kojima su sama deca inicijatori ideje za istraživanje ili akciju, koju onda realizuju zajedno sa odraslima i zajedno odlučuju o svim fazama istraživanja. U jednoj školi u Engleskoj, sedmogodišnjaci su predložili da se uradi istraživanje o vršnjačkom nasilju i predložili su i pitanja koja bi pitali svoje vršnjake. Umesto da fokus stave na to ko je nasilnik, a ko žrtva, oni su se usmerili na mesta koja su najmanje bezbedna i pitali su svoje vršnjake gde se najčešće dešava vršnjačko nasilje. Kao rezultat tog istraživanja, škola je pojačala nadzor na mestima koja su označena kao kritična i učinila ih bezbednijim (Rowe, 1999). Da je ovaj model participativnog istraživanja primenljiv i u radu sa još mlađom decom, svedoči primer tzv. mozaik pristupa (Clark & Moss, 2011). Ovaj pristup se sastoji u pružanju prilike deci da govore o svom iskustvu boravka u vrtiću/školi, kroz istraživanje i kreativnu aktivnost, koristeći metodologiju koja na najbolji način pomaže deci (naročito mlađoj) da se izraze (crtanje, fotografisanje, mapiranje, šetnja, igra i sl.). Mozaik pristup se odnosi pre svega na različitost perspektiva koje se uzimaju u obzir (dece, vaspitača, roditelja), kao i na različitost metoda koje se koriste da bi se čuo glas dece. Ovaj pristup se zasniva na socio-konstruktivističkoj paradigmi (Vigotski, 1983; Rogoff, 1990), u okviru koje se na odrasle i decu gleda kao na kokonstruktore značenja. Jedan od ključnih principa je refleksivnost, tj. pažljivo slušanje, razumevanje perspektiva drugih (dece), kao i konstrukcija zajedničkih značenja kroz dijalog. Odrasli treba da budu svesni načina na koji tumače dečja iskustva, a u isto vreme da budu otvoreni, da pažljivo slušaju i da razumeju perspektivu dece. Iako sam Hart kaže da lestvicu (poslednja tri nivoa) ne treba shvatiti kao napredovanje ka „boljim“ modelima participacije, on ovaj način učešća dece stavlja na vrh lestvice upravo zbog njegovog razvojnopsihološkog potencijala. Gledano sa stanovišta razvoja deteta, ovaj vid participacije je veoma poželjan, zato što se odvija kroz saradnju sa odraslom osobom, koja po mnogim autorima predstavlja osnovni mehanizam razvoja (Vigotski, 1983; Rogoff, 1990). Vođena participacija podrazumeva saradnju odraslog i deteta u procesu zajedničke konstrukcije značenja, kao i osetljivost odraslog za aktuelni razvojni nivo deteta i intervenisanje u zoni narednog razvoja (Vigotski, 1983), tj. za korak iznad trenutnih detetovih mogućnosti.

Na kraju treba pomenuti i model u kojem su deca i inicijatori akcije i sprovode je samostalno (sedmi nivo lestvice participacije). Ovaj način participacije poznat je i pod imenom „pristup deca-deci“ (eng. *child to child approach*), ili samozagovaranje (eng. *self-advocacy*) i podrazumeva da su deca već dovoljno osnažena da sama sprovode istraživanje. Osnovne karakteristike ovog nivoa su: tema/problem je izabran od strane dece, tj. deca ga smatraju relevantnim, uloga odraslih je samo da facilitiraju proces a ne da upravljaju njime, tj. da ga kontrolišu, deca imaju svu kontrolu nad procesom i odlukama koje se donose. Ovaj vid participacije je teško naći kod mlađe dece, pošto zahteva kompetencije koje mala deca nemaju,

međutim, postoje primeri malo starije dece koja se sama organizuju u pokušaju da određene probleme reše i pri tom pokazuju zrelost i sposobnosti koje često prevazilaze očekivanja koja odrasli imaju od njih. Primer koji veoma jasno ilustruje ovaj nivo participacije je već pomenuta organizacija Children's Express, i njihovo istraživanje slike o detetu u štampanim medijima. Drugi primer je omladinski klub DX – Dečji informativno kulturni servis, koji je nastao u okviru Centra za prava deteta u Beogradu. Deca/mladi iz ove grupe se, pored vršnjačke edukacije, bave i istraživanjem stavova svojih vršnjaka o pravima deteta. Ova grupa je zajedno sa dve grupe mladih iz Užica i Niša, na osnovu preporuka Komiteta za prava deteta, sproveda istraživanje o ostvarenosti prava deteta u različitim oblastima, uključujući i obrazovanje (Stevanović, 2012). Rezultate istraživanja mladi su objedinili u izveštaju predstavljenom vršnjacima koji su učestvovali u istraživanju. Ovakav način participacije u istraživanjima nije tako čest slučaj (posebno u našem kontekstu), budući da deca u većini slučajeva kroz svoje odrastanje nisu naviknuta na participaciju: nisu naviknuta da budu pitana i da se njihovo mišljenje uvažava, kao ni da učestvuju u odlučivanju o stvarima koje ih se tiču. Uloga odraslih je ključna u obrazovanju za participaciju, tako što će se deci davati prostor da tokom odrastanja pokažu inicijativu, samostalnost i odgovornost. Međutim, budući da slika o detetu kao nekompetentnom utiče na očekivanja koja odrasli imaju od dece i način na koji su deca tretirana, deci se pruža malo prilike da budu proaktivna, da uče da donose odluke o stvarima koje ih se tiču i da preuzimaju odgovornost za te odluke. Kao rezultat toga, deca počinju da se ponašaju u skladu sa očekivanjima odraslih (samoispunjujuća proročanstva), što onda samo opravdava početno uverenje odraslih da su deca nezrela, nesamostalna i neodgovorna i da nisu u stanju da participiraju, čak i kada im se obezbede uslovi za aktivno učešće. Čak i kada deca pokažu inicijativu, lako od nje odustanu, budući da polaze od pretpostavke da su nekompetentna i da se odrasli sa tom inicijativom ne bi složili. Da bi deca mogla da participiraju na ovom nivou, potrebno je da odrasli budu dovoljno osetljivi da primete interesovanja dece i dečju inicijativu, da je dozvole i prihvate, a da je ne kontrolišu i ne pokušavaju da na nju utiču. Učenje o pravima, procedurama kojima se prava mogu ostvariti, kao i o odgovornosti da ostvarivanjem svojih prava ne ugrožavamo prava drugih, predstavlja važan deo podučavanja kojim se podstiče i neguje autonomna i proaktivna ličnost.

Etički aspekti participativnih istraživanja sa decom

Pitanje koje neki autori postavljaju je da li nužno participativna istraživanja sa decom treba da imaju posebne etičke principe, ili ih treba tretirati kao i participativna istraživanja u kojima su istraživači i učesnici odrasli (Punch, 2002). Ukoliko na decu gledamo kao na kompetentne društvene aktore i eksperte za sopstveno iskustvo (u skladu sa uzrastom i razvojnim mogućnostima), koji imaju prava da učestvuju u oblastima koje su od interesa za njih, onda istraživač polazi od pretpostavke da je odnos koji ima sa koistraživačima i učesnicima istraživanja isti, bez obzira da li

su oni odrasli ili deca (Christensen & Prout, 2002). Međutim, s obzirom na ranjivost dece, kako inherentnu, koja proizilazi iz fizičke i psihološke nezrelosti, nedostatka znanja i iskustva, tako i strukturalnu, koja proizilazi iz nedostatka društvene, političke i ekonomske moći (Lensdaun, 2005), učešće dece u istraživanjima zahteva dodatnu pažnju i oprez, kako bi se osiguralo da istraživanje bude u njihovom najboljem interesu. Principe koji su zajednički za sva (participativna) istraživanja kao što su: informisani pristanak, zaštita privatnosti i poverljivost podataka, dobrovoljnost učešća, procena odnosa između dobiti i moguće štete u istraživanju, način predstavljanja rezultata istraživanja i praćenje efekata istraživanja (da li i na koji način doprinosi položaju grupe koja učestvuje u istraživanju), u slučaju participativnih istraživanja sa decom treba pažljivije razmotriti i dopuniti, kako bi se uzeli u obzir osetljivost dece kao društvene grupe, odnosi moći između dece i odraslih i razvojne mogućnosti dece. U tom smislu se etički aspekti participativnih istraživanja sa decom odnose na sve dodatne mere koje u istraživanju treba da budu preduzete da bi se neravnoteža moći između odraslih i dece svela na najmanju moguću meru i da bi se obezbedio neophodni balans između zaštite dece i njihove participacije. Deo Kodeksa etike Društva psihologa Srbije (2000), koji se odnosi na istraživački proces, naglašava poštovanje ispitanika kao ravnopravnog učesnika u istraživanju (stav 1.6), što uključuje: dobijanje saglasnosti za učešće u istraživanju od samih učesnika istraživanja ili (u slučaju dece) njihovih roditelja/ staratelja, dobrovoljnost učešća, zaštitu privatnosti i vođenje računa da istraživanje ni na koji način ne nudi učesnicima istraživanja. Posebna pažnja je posvećena detaljnom informisanju učesnika istraživanja o ciljevima i procesu istraživanja kao načinu da se obezbedi informisani pristanak i spreči (zlo)upotreba njihovog učešća. U Kodeksu se naglašava odgovornost i refleksivnost istraživača koji, u slučajevima kada neki od etičkih zahteva ne mogu da budu u potpunosti poštovani (npr. u situaciji u kojoj bi detaljno informisanje o ciljevima istraživanja uticalo na njegov metodološki kvalitet), mora da razmišlja o alternativnim istraživačkim mogućnostima, kako bi se obezbedila transparentnost i zaštita učesnika istraživanja. Iako Kodeks ne pravi razliku između odraslih učesnika istraživanja i dece u smislu etičkih principa koji bi trebalo da važe za sve, bilo bi poželjno da se, kada su deca u pitanju, neki stavovi dopune i/ ili detaljnije obrazlože imajući u vidu razvojne specifičnosti dece i njihov društveni položaj. Posebno je važno obratiti pažnju na proces informisanja dece i njihovog informisanog pristanka na učešće, budući da način na koji su deca informisana predstavlja razliku između privida i autentične participacije. Važno je da pristanak dece bude na osnovu preciznih i detaljnih informacija o tome šta sve učešće podrazumeva, prezentovano tako da ona to mogu da razumeju. Takođe je neophodno da deca imaju dovoljno vremena da formiraju mišljenje o tome da li će učestvovati ili ne i to mišljenje treba da formiraju bez straha od eventualnih posledica ukoliko odbiju učešće (budući da je reč o deci, potreban je i pristanak roditelja/staratelja). Odabir dece koja učestvuju u istraživanju je takođe važan: budući da deca nisu homogena kategorija, u istraživanjima je važan što inkluzivniji pristup, kao i detaljno obrazloženje ukoliko neka kategorija dece nije zastupljena. S obzirom na uzrast i razvojne mogućnosti dece, odrasli moraju da vode računa da tema istraživanja bude

relevantna za decu, u skladu sa njihovim iskustvom i razvojnim mogućnostima. Važno je da deca u istraživanje budu uključena što ranije, najbolje od samog početka, a ukoliko znanja i veštine dece u određenoj oblasti nisu dovoljno razvijene, treba im obezbediti mogućnost da steknu potrebne kompetencije. Participativna istraživanja podrazumevaju fleksibilnost, otvorenost za promene i refleksiju tj. stalno kritičko preispitivanja, ciljeva istraživanja i metodologije koja se koristi. Zbog toga je važno da se način na koji će deca biti uključena u istraživanje menja i razvija u saradnji sa decom, uz stalnu svest o neophodnosti razvijanja strategije održivosti, tj. strategija kojima će se deca osnaživati da preduzimaju samostalne inicijative u budućnosti, i kad se završi samo akciono istraživanje ili društvena akcija.

Participativna istraživanja – kako do najboljeg interesa deteta?

Najbolji interes deteta predstavlja jedan od četiri osnovna principa Konvencije o pravima deteta (kao i participacija), u skladu sa kojim se „svi postupci koji se tiču deteta preduzimaju u skladu sa njegovim najboljim interesima“ (član 3). Najbolji interes deteta je u participativnim istraživanjima prisutan u svim fazama istraživačkog projekta od formulisanja problema i ciljeva istraživanja (koji se odnose na unapređenje položaja dece i ostvarivanje njihovih prava), preko metodologije i načina na koji će se deca uključivati (izbor problema koji je relevantan za decu, metodologija koja je prilagođena deci i u skladu sa njihovim razvojnim mogućnostima, zaključci istraživanja koji odražavaju razumevanje dečje perspektive i potreba), do predstavljanja rezultata i efekata istraživanja (na koji način će rezultati istraživanja doprineti saznanjima o deci, razumevanju njihove perspektive i/ili unapređenju njihovog položaja u društvu).

Participativna istraživanja podrazumevaju promenu stavova i vrednosti u pogledu ideje o razvoju dece, njihovim kompetencijama i ulozi društvenog/kulturnog konteksta u razvoju, kao i promenu metodologije u pravcu sve veće participacije dece, koja na taj način mogu da aktivno učestvuju i u određivanju svog najboljeg interesa. Od odraslih se, u participativnim istraživanjima, traži: a) slušanje onoga što deca govore i uvažavanje njihove perspektive, b) decentracija i odustajanje od uverenja da su jedini koji znaju šta je najbolji interes deteta (bolje i od same dece), c) refleksivnost – lična, koja se odnosi na svest o tome koliko njihove vrednosti i stavovi utiču na proces istraživanja i epistemološka, koja se odnosi na razumevanje u kojoj meri njihove pretpostavke o deci i njihovom razvoju (predmet istraživanja), kao i način na koji traže odgovore (metodologija) utiču na samo istraživanje i rezultate (Willig, 2013) i d) podela moći sa decom, odustajanje od hijerarhijskog modela moći u korist kooperativnog, u okviru kojeg se (umesto nametanja perspektive odraslog) odvija dijalog, dogovaranje i pregovaranje sa decom (Vranješević, 2005).

Proces konsultovanja dece i uključivanje njihove perspektive u istraživački proces predstavlja prvi važan korak u istraživanju dečjeg iskustva, koji u velikoj meri utiče na promenu perspektive odraslih, sticanje potpunijeg uvida u probleme sa ko-

jima se deca suočavaju i može da rezultira sprovođenjem akcija koje će biti u najboljem interesu dece. Tako je npr. u istraživanju dečjeg rada iz perspektive same dece radnika (deca su pitana o dobrim i lošim stranama posla/škole i o mogućnostima da se posao i škola uklope), pokazano da se dečja perspektiva rada/posla razlikuje od perspektive odraslih i patološkog modela „posla štetnog po razvoj“ sadržanog u Konvenciji i da fokus za intervenciju ne treba da bude (isključivo) ukidanje dečjeg rada nego i promena uslove, u kojima se rad odvija, zaštita dece od štetnih posledica rada i obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja uz rad (Vudhed, 2005). U istraživanjima koja su rađena u oblasti obrazovanja, konsultovanje dece i uvažavanje njihove perspektive je vodilo do promene različitih aspekata koji čine kvalitet i dostupnost obrazovanja: povećana bezbednost dece (Bennathan, 1996), promena odnosa između kurikularnih i ekstrakurikularnih aktivnosti i veće učešće dece u izboru kako kurikularnih (izbor sadržaja/tema, kao i metoda učenja), tako i ekstrakurikularnih aktivnosti (Flutter & Ruduck, 2004), povećana participacija dece koja imaju specijalne obrazovne potrebe u pogledu načina procene njihovog znanja (završnih testova) i adekvatnosti stručne podrške (Armstrong & Galloway, 1996), kao i bolja prilagođenost škole marginalizovanim grupama – deci koja imaju teškoće u učenju, deci iz različitih etničkih grupa i sl. (Davie & Galloway, 1996). U jednom istraživanju rađenom kod nas, proces konsultovanja dece u pokretu doveo je do sveobuhvatnijeg sagledavanja njihovog položaja i problema sa kojima se ona suočavaju u procesu migracije i doprineo je da se jasnije definišu pravci za unapređenje politika i programa podrške (Avramović, 2014).

Prednosti istraživanja u kojima deca samostalno ili u saradnji sa odraslima učestvuju u svim njegovim fazama (poslednja tri nivoa lestvice participacije) u odnosu na istraživanja u kojima su deca samo konsultovana, još su brojnije i ispoljavaju se ne samo u odnosu na kvalitet ishoda istraživanja, već i u odnosu na kvalitet istraživačkog procesa. Pre svega, učešćem dece u odabiru teme, formulisanju ciljeva istraživanja i istraživačkih pitanja, povećava se validnost istraživanja i značajno se umanjuje mogućnost manipulacije i privida participacije. Odrasli mogu da budu sigurniji da je tema relevantna za decu, povezana sa njihovim svakodnevnim iskustvom i interesovanjima i u skladu sa njihovim razvojnim mogućnostima. Izbegava se opasnost da se istraživačka pitanja postave sa stanovišta odraslih i na način koji neće biti relevantan za decu, ili ih ona neće razumeti. Postoje primeri istraživanja koja su se bavila problemom vršnjačkog nasilja i bezbednošću dece u školi u kojima su deca pomogla odraslim istraživačima da konstruišu istraživačka pitanja tako da dobiju odgovore koje će pružiti dobar uvid u problem istraživanja i rezultirati akcijom koja može da poboljša bezbednost dece (Alderson, 2001; Rowe, 1999). Tako su npr. u jednom istraživanju, koje se bavilo utvrđivanjem situacija i mesta posebno rizičnih za mlade, mladi sami predložili da uvodno istraživačko pitanje bude o ožiljcima koje imaju i načinu na koji su ih dobili („Pitajte nas za ožiljke!“), kao način da se na najefikasniji način dobiju podaci o rizičnim ponašanjima i opasnim situacijama/mestima (Alderson, 2001).

Učešće dece u istraživanjima pomaže odraslima da se decentriraju, sagledaju stvari sa tačke gledišta dece i da istraživački nacrt prilagode mogućnostima i

potrebama dece (od teme, preko jezika koji se koristi, do mesta na kojem se istraživanje odvija). U istraživanju koje se bavilo problemima dece ulice, mladi istraživači (deca ulice) su imali drugačiji istraživački fokus od odraslih. Odrasli su se u svojim istraživačkim pitanjima usmerili na prošlost, tj. na uslove koji su doveli do toga da se deca nađu na ulici, dok su se deca fokusirala na uslove u kojima sada žive i na percepciju budućnosti, pošto je sa njihovog stanovišta to bilo važnije (West, 1998).

Još jedna važna dobit od učešća dece u tumačenju i diskusiji podataka jesu zaključci istraživanja, za koje možemo da budemo sigurniji da odražavaju razumevanje dečje perspektive i potreba. Primer sa mladim istraživačima iz Children's Express grupe govori upravo to: nalaz do kojeg su ovi mladi istraživači došli, da je uspešno dete jedna od čestih kategorija koja se pojavljuje u dnevnim listovima, većina odraslih bi pozitivno vrednovala kao dokaz da se promovise pozitivna slika o detetu koje je aktivno i uspešno u oblastima kojima se bavi. Međutim, zaključak grupe dece je drugačiji. Oni upozoravaju odrasle da ti tekstovi deci poručuju „Gle, ovo dete je brilijantno – a TI nisi!” i da mogu da imaju i negativan efekat na drugu decu („Kids these days...“, 1999, p. 128).

Prednost istraživanja u kojima su deca aktivni istraživači je i ta što je neravnoteža moći koja je karakteristična za odnose između dece i odraslih svedena na najmanju moguću meru (Schafer & Yarwood, 2008). U ovoj vrsti istraživanja odrasli uzimaju ozbiljno u obzir dečje mišljenje – to znači da se ono tretira ravnopravno kao mišljenje odraslih i ukoliko se ne usvoji, tj. ukoliko se donese drugačija odluka, deci se to obrazlaže. U ovim istraživanjima odrasli koriste svoju moć da deci obezbede što veći prostor za participaciju.

Sa stanovišta razvoja dece/mladih, njihovo učešće u istraživačkom procesu u značajnoj meri utiče na razvoj kompetencija koje su važne za odrastanje u demokratskom društvu. Deca stiču znanja, veštine i vrednosti koje su im neophodne za odrastanje i predstavljaju pripremu za druge forme participacije odraslih građana. Učešćem u istraživanjima deca razvijaju kritičko mišljenje, samostalnost, odgovornost i proaktivan stav prema svom okruženju (Hart, 1997; Landsdown, 2005). Mladi istraživači često postaju aktivni zagovarači za prava dece/mladih (Haines, 1998; Hart, 1997). Neka istraživanja pokazuju i da pristup deca deci ili samozagovaranje razvija rezilijentnost dece i u značajnoj meri utiču na njihovo samopoštovanje i pozitivniju sliku o sebi, posebno kod dece koja su iz marginalizovanih i osetljivih grupa (Grover, 2005).

Na kraju, sa stanovišta društvenog položaja dece/mladih, njihovo uključivanje kao istraživača predstavlja jedan vid emancipacije, tj. njihove glasove i perspektivu čini vidljivom u društvu. Budući da su deca/mladi društvena grupa koja je marginalizovana u smislu društvene moći i vidljivosti, važno je da im bude omogućeno da izraze svoje mišljenje u različitim oblastima koje su od značaja za njih, a tu mogućnost im pružaju i participativna istraživanja. Na prethodnim stranama je već bilo reči o participaciji kao veštini koja se uči tako što se deci (već od najranijih uzrasta) pruža mogućnost da vežbaju samostalnost i odgovornost. Istraživački proces pruža deci mogućnost da budu aktivni učesnici čije se mišljenje traži

i uvažava, da uče da kritički razmišljaju, da postavljaju pitanja i tumače odgovore i da aktivno doprinose poboljšanju položaja dece. Na taj način participativna istraživanja istovremeno doprinose promovisanju slike o detetu kao aktivnom i kompetentnom ekspertu za sopstveno iskustvo, koje je u skladu sa uzrastom i razvojnim mogućnostima da kompetentno učestvuje u odlukama koje ga se tiču i u određivanju svog najboljeg interesa.

Reference

- Alderson, P. (2000). *Young children's rights: Exploring beliefs, principles and practice*. London & New York: Jessica Kingsley Publishers.
- Alderson, P. (2001). Children: Rights and methods. *International Journal of Social Research Methodology: Theory and Practice*, 4, 139–153.
- Armstrong, D., & Galloway, D. (1996). How children with emotional and behavioural difficulties view professionals. In R. Davie & D. Galloway (Eds.), *Listening to children in education* (pp. 109–121). London: David Fulton Publishers.
- Avramović, M. (2014). *Kad smo pitani, a ne ispitivani – konsultacije sa decom u pokretu*. Sarajevo: Save the Children International.
- Bennathan, M. (1996). Listening to children in schools: An empirical study. In R. Davie & D. Galloway (Eds.), *Listening to children in education* (pp. 90–109). London: David Fulton Publishers.
- Bennett, M. (1999). *Developmental psychology: Achievements and prospects*. London: Psychology Press.
- Bronfenbrenner, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bruner, J. S., & Haste, H. (Eds.) (1987). *Making sense: The child construction of the world*. London: Methuen.
- Burman, E. (2008). *Deconstructing developmental psychology*. London and New York: Routledge.
- Christensen, P., & Prout, J. (2002). Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood*, 9, 477–497.
- Clark, A., & Moss, P. (2011). *Listening to young children: The mosaic approach*. London: NCB.
- UN General Assembly. (1989). *Convention on the rights of the child*, vol. 1577, p. 3. Retrieved from: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html>
- Davie, R., & Galloway, D. (1996). *Listening to children in education*. London: David Fulton Publishers.
- Donaldson, M. (1978). *Um deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Emond, R. (2006). Ethnographic research methods with children and young people. In S. Greene & D. Hogan (Eds.), *Researching children's experience: Approaches and methods* (pp. 123–140). London: Sage Publications.

- Flutter, J., & Rudduck, J. (2004). *Consulting pupils: What's in it for schools?* London and New York: Routledge Falmer.
- Green, S., & Hil, M. (2006). Researching children's experience: Methods and methodological issues. In S. Greene & D. Hogan (Eds.), *Researching children's experience: Approaches and methods* (pp. 1–22). London: Sage Publications.
- Grover, S. (2005). Advocacy by children as a causal factor in promoting resilience. *Childhood, 12*, 527–538.
- Haines, A. (1998). Voyce: Environmental care and young people's participation. In V. Johnson, E. Ivan-Smith, G. Gordon, P. Pridmore, & P. Scott (Eds.), *Stepping forward: Children and young people participation in the development process* (pp. 266–271). London: Intermediate technology publication.
- Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. Florence: UNICEF International Child Development Centre.
- Hart, R. A. (1997). *Children's participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. New York: Unicef.
- Hogan, D. (2006). Researching "the child" in developmental psychology. In S. Greene & D. Hogan (Eds.), *Researching children's experience: Approaches and methods* (pp. 22–42). London: Sage Publications.
- "Kids These Days..." A seminar researched and presented by young journalists from Children's Express (1999). In C. von Feilitzen & U. Carlson (Eds.), *Children and media. Image, education, participation* (pp. 121–136). The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen.
- Kodeks etike Društva psihologa Srbije (2000). Preuzeto sa <http://www.dps.org.rs/etiki-kodeks>
- Lansdown, G. (2005). *The evolving capacities of the child*. Florence: Innocenti Research Centar.
- Lensdaun, G. (2005). Dečja prava. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 185–199). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Morrow, V., & Richard, M. (1996). The etics of social research with children: An overview. *Children and Society, 10*, 90–105.
- Pešić, M., Branković, B., Tomanović-Mihajlović, S. i Dejanović, V. (1999). *Participacija mladih pod lupom*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Piaget, J. (1971). *The child's conception of the world*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Pijaže, Ž. i Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta: izabrani radovi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Praut, A. i Džejms, A. (2005). Nova paradigma za sociologiju detinjstva? Poreklo, obećanja i problemi. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 51–77). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Punch, S. (2002). Research with children – The same or different from adults?. *Childhood, 9*, 321–341.
- Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in thinking: Cognitive development in social context*. Oxford University Press: New York.

- Rowe, D. (1999). *The business of school councils*. London: The Citizenship Foundation.
- Schafer, N., & Yarwood, R. (2008). Involving young people as researchers: Uncovering multiple power relations among youths. *Children's Geographies*, 6, 121–135.
- Sime, D. (2008). Ethical and methodological issues in engaging young people living in poverty with participatory research methods. *Children's Geographies*, 6, 63–78.
- Stafseng, O. (1993). A sociology of childhood and youth – the need of both?. In J. Qvortrup (Ed.), *Childhood as a social phenomenon: lessons from an international project* (pp. 70–81). Vienna: European Centre.
- Stevanović, I. (2012). *Izveštaj o ostvarenosti prava deteta u Republici Srbiji iz ugla dece i mladih*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Valon, A. (1985). *Psihički razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Valsiner, J. (1989). *Human development and culture: The social nature of personality and its study*. Massachusetts/Toronto: Lexington Books.
- Van Beers, H. (1995). *Participation of children in programming*. Stockholm: Radda Barnen.
- Vigotski, L. (1983). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Vranješević, J. (2005). Participacija učenika i autoritet nastavnika. *Inovacije u nastavi*, 4, 83–91.
- Vranješević, J. (2012). *Razvojne kompetencije i participacija dece: od stvarnog ka mogućem*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Vudhed, M. (2005). Borba protiv dečjeg rada: saslušajmo šta deca kažu. U S. Tomanović (Ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 316–345). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- West, A. (1998). Different questions, different ideas: Child-led research and other participation. In V. Johnson, E. Ivan-Smith, G. Gordon, P. Pridmore & P. Scott (Eds), *Stepping forward: Children and young people participation in the development process* (pp. 271–278). London: Intermediate technology publication.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. Berkshire: Open University Press.
- Woodhead, M., & Faulkner, D. (2008). Subjects, objects or participants? Dilemmas of psychological research with children. In P. Christensen & A. James (Eds.), *Research with children: Perspectives and practice* (pp. 10–39). New York and London: Routledge.
- Woodhead, M. (1998). Children's rights and children's development: Rethinking the paradigm. In E. Verhellen (Ed.), *Understanding children's rights – Ghent papers on children's rights*, 3. Belgium: University of Ghent.

Jelena Vranješević

Department of
Pedagogy and
Andragogy,
Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

**CHILDREN AS (CO)RESEARCHERS:
PARTICIPATORY RESEARCH AND THE
BEST INTEREST OF THE CHILD**

This paper introduces the concept of participatory research with children, its theoretical, methodological and ethical assumptions, as well as its importance in realizing the best interest of children. Different ways of children's participation in research are presented, from a consultation process in which children are treated as experts of their own lives, to the forms of participation that imply a division of power between children and adults i.e. in which children participate in defining research topics, research methodology, and interpretation of the results (children as co-researchers and researchers). The importance of participatory research in realizing the best interest of the child is in a) the quality of the research process – the possibility of manipulation and tokenism is reduced, research problem is relevant to children and in accordance with their evolving b) the quality of the research outcomes - research findings reflect understanding of children's perspectives and needs; c) more comprehensive understanding of the problems children are facing, which leads to the actions that are in their best interest; d) development of competencies important for growing up in a democratic society; and e) emancipation of children/young people and visibility of their perspectives in the society and promoting the image of children as active and competent experts of their own lives, who are capable (according to age and evolving capacities) of participating in both decisions that affect them and a process of defining their best interest.

Keywords: participatory research, participation ladder, children as (co)researchers, the best interest of the child